

İktisadi Sistemler ve İş Ahlakı

Adem Levent

Tartışma Soruları

- İktisadi sistemler ve iş ahlakı arasında nasıl bir ilişki vardır?
- İktisadi sistemler hangi bağlamda incelenmelidir?
- İktisadi liberalizmin temel unsurları nelerdir?
- Marksist iktisadın iş ahlakına yaklaşımı nasıldır?
- Kurumsal iktisat ana akım iktisadi hangi yönlerden eleştirmektedir?

Giriş

İş ahlakını, modern toplumlarda mal ve hizmetleri üretip dağıtan örgütlerdeki bireylerin tutum ve davranışlarını ahlak standartlarına göre değerlendiren bir kavram olarak tanımlamak mümkündür. İş ahlakında işletme içerisinde bireyin davranışlarının ahlak prensipleri karşısında değerlendirilmesi söz konusu olmaktadır. Bu bağlamda iş ahlakı, işletme kararlarını alan ve uygulamaya geçiren yöneticilerle diğer çalışanların yükümlülükleri ve ahlaki sorumluluklarının açıklandığı uygulamalı bir ahlak türü olarak ele alınabilmektedir (Torlak, 2013, s. 53). İş ahlakının teorik çerçevesi ise, genelde, ahlak teorileri bağlamında felsefe zemininde ele alınmıştır. Felsefi gelenek, Analitik felsefe ve Kıta Avrupa felsefesi şeklinde iki ana hatta ilerlemektedir.¹ Analitik felsefeye aynı zamanda Anglosakson

İş ahlakının teorik arka planı Anglosakson felsefesine dayanmaktadır.

¹ Analitik felsefe ve Kıta Avrupa felsefesi ayrımı, 20. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Bu iki felsefi gelenek arasındaki ayrım, analitik felsefe perspektifinden şu şekilde ortaya konmuştur:

felsefesi de denmektedir. İş ahlakının felsefi gelenek içerisindeki yeri analitik felsefedir. Başka bir deyişle iş ahlakı, Anglosakson felsefi mirasının bir sonucudur. Analitik felsefi gelenek içerisinde iş ahlakı çalışmaları ortaya çıkmıştır (Painter-Morland ve Bos, 2011, s. 5).

İktisat disiplininin de Anglosakson gelenek içerisinde geliştiği söylenebilir. Çünkü İngiltere’de sanayi devrimine bağlı olarak gelişen sanayi kapitalizminin ortaya çıkışıyla iktisat disiplininin ayrı bir bilim dalı olarak ortaya çıkışı aynı zamana denk gelmektedir. Yeni gelişen maddi hayatın analiz edilmesi iktisat disiplini felsefeden ayrı bir bilim dalı şeklinde öne çıkarmıştır (Ekelund ve Hebert, 1975, s. 49). Fakat iktisat disiplini, söz konusu maddi hayatı anlamaya çalışırken iş ahlakı gibi teorik art alanını Anglosakson felsefi geleneğe dayandırmamıştır. İktisat, bireyi merkeze alarak soyut modellerle analiz araçlarını geliştirmiştir. Genel itibarıyla felsefeye uzaktır. Çünkü iktisat disiplini 20. yüzyılda, felsefeden uzaklaştığı müddetçe bilimselleşeceğini düşünmüş ve bundan ötürü felsefeden, özellikle de iş ahlakının beslendiği etik teorilerden gittikçe kopmuştur (İşler ve Yılmaz, 2011, s. 9). İş ahlakı ise normatif etik teorilerle yani bilimsellik, nesnellik, disiplin, erdem, ahlak gibi Anglosakson felsefenin temel uğraş alanları ile doğrudan ilintilidir. Bu yönüyle ilk bakışta iş ahlakı ve iktisat disiplininin bir araya gelmesi oldukça zor görünmektedir. Buna rağmen iş ahlakı ile iktisat disiplini içindeki heterodoks (yerleşik olmayan) iktisat okullarının ve heterodoks çalışma alanlarının felsefi tartışmalara yakın olduğu görülmektedir.

İktisadi sistemler, heterodoks okulların ilgi alanına girmektedir. Genel olarak sistem özel olarak da iktisadi sistem incelemesi heterodoks iktisatçıların ilgisini çekmektedir. Bundan ötürü iktisadi sistemler heterodoks iktisatçılar tarafından politik, sosyolojik ve etik yönleri ile felsefeye yakın bir şekilde incelenmektedir. Bu yönüyle felsefe temelinde iktisadi sistemler ile iş ahlakı arasında bir ilişkinin varlığından söz etmek çok da zor değildir. İş ahlakı ile normatif etik teorilerden biri olan faydacılık arasında da bir ilişki mevcuttur. Faydacılık ise modern refah iktisadının baskın düşüncesi olduğundan iş ahlakı ile ortodoks iktisat arasında paralellikler kurulabilir.

İş ahlakı ile iktisadi sistemler arasındaki ilişkinin incelenmesi politik iktisat yaklaşımını zorunlu kılmaktadır. Çünkü politik iktisat, iktisadın henüz formelleşmediği ve ayrı bir disiplin hâline dönüşmediği bir dönemde felsefe, sosyoloji, politika ve iktisadın iç içe analiz edildiği bir evreye karşılık gelmektedir.

İktisadi sistemler ve iş ahlakı ilişkisi heterodoks iktisat okulları üzerinden kurulmaktadır.

Analitik felsefe, genel itibarıyla dil analizi yaparken; Kıta Avrupa felsefesi poetik analiz yapmaktadır. Analitik felsefe birey, bilim, nesnellik, disiplin, metodoloji, bilginin ilerlemesi gibi tartışmalar ile meşgul olurken; Kıta Avrupa felsefesi toplum, retorik, sanat, durumsal gerçeklik, olumsallık (contingency) gibi tartışmalarla meşgul olmaktadır. Bu iki felsefi gelenek birbirlerinden radikal bir şekilde ayrılmaktadırlar (Painter-Morland ve Bos, 2011, s. 4).

Hem işletme düzeyinde hem de genel iş dünyasında iş ilişkilerinin ahlaki ve sistemik sorgulaması disiplinler arası bir yaklaşıma ihtiyaç duymaktadır. Bu yaklaşım da politik iktisadın geniş çerçevesini gerekli kılmaktadır.

Bu çalışma iktisadi sistemlerin iş ahlakı ile ilgili yaklaşımlarını değerlendirmektedir. Kapitalist sistem içerisinde iş ahlakı ve iktisadi sistemleri anlamaya çalışmak, aynı zamanda modern ideolojilerin kapitalist sistem içerisindeki konumunu da anlamak açısından önemlidir. Çünkü iktisadi sistemler aynı zamanda modern ideolojilerin en önemli yanlarını oluşturmaktadır. Çalışma boyunca modern ideolojilerden iktisadi liberalizm, Marksist iktisat ve kurumsal iktisat² seçilmiştir. Bu bağlamda çalışmanın ilk kısmında iktisadi sistemlerin ne olduğu ele alınmakta; daha sonra iktisadi liberalizm ile iş ahlakı, Marksist iktisat ile iş ahlakı ve kurumsal iktisat ile iş ahlakı incelenmektedir. Son kısımda ise bir alternatif olarak İslam iktisadına kısaca değinilmeye çalışılmıştır. Sadece söz konusu üç iktisadi sistemin seçilmesinin nedeni, bu sistemlerin yaygınlığı ve belli bir dönemde uygulama alanı bulmuş olmalarından kaynaklanmaktadır.

İktisadi Sistemler

Sistem terimi, tekil faaliyetler ve parçalar yerine makineleri, organizmaları ve toplumsal ve ekonomik bütünleri içermektedir. Sistemler, unsurların ve ilişkilerin bileşimleridir. Toplumsal sistemler etkileşimler, örgütlenmeler ya da

İktisadi sistem, dar anlamda fiyat teorisini; geniş anlamda iktisadi öğretiyi ve yazını kapsamaktadır.

toplumun tamamı şeklinde olabilir (Brunkhorst, 2008, s. 665). Benzer şekilde iktisadi sistemler de sadece para ve maliye politikaları ile değil; iktisadi doktrin, iktisadi düşünce, iktisat teorisi, iktisat, politikası ve toplumsal etkileşim, devletin ekonomideki yeri, bireylerin iktisadi tercihleri gibi bütüncül unsurlarla tanımlanmaktadır. İktisadi sistemler; iktisadi dünya görüşü, iktisat teorisi ve iktisat politikalarının birleşimini ifade etmektedir. İktisadi

di sistem, dar anlamda sadece fiyat sistemi olarak düşünülürken; geniş anlamda iktisadi yazın ve öğretiyi içine alan sosyo-kültürel ve tarihsel referanslarla da kullanılmaktadır. İktisadi sistem, kompleks bir kavramdır. Bu yönüyle iktisadi sistemler söz konusu olduğunda hem devletin benimsediği iktisat politikaları hem de bireylerin iktisadi dünya görüşleri ile bağlantılı iktisat okulları

2 Kurumsal iktisadın bir ideoloji olup olmadığı tartışmalıdır. Fakat Terry Eagleton'ın (2011, s. 53) "toplumsal açıdan önemli belirli bir grubun veya sınıfın içinde bulunduğu durumu ve hayat deneyimlerini simgeleyen inanç ve fikirlere karşılık gelir. Terimin bu anlamı 'dünya görüşü' kavramına oldukça yakındır." şeklindeki ideoloji tanımı kurumsal iktisadın da ideoloji olarak tanımlanmasının bir sakınca doğurmadığını göstermektedir. Çünkü kurumsal iktisat da iki savaş arası (I. Dünya Savaşı ve II. Dünya Savaşı arasındaki yaklaşık 30 yıl) dönemde ABD'de uygulama alanı bulmuş, en itibarlı iktisadi okul olmuştur (Rutherford, 2000).

akla gelmektedir. Örneğin, Marksist, kurumsal ve tarihsel iktisat okulları gibi (Gottlieb, 1953, s. 350). Ayrıca iktisadi sistem, öncelikle, “sosyalizm” ve “kapitalizm” gibi mülkiyet içerikli terimleri çağrıştırmaktadır. Fakat mülkiyet, iktisadi sistemin sadece bir yönüdür. İktisadi sistem, sosyal sistemin bir yönünü oluşturmaktadır. İktisadi sistemin gelişimi, ulusal kültür, tarih ve coğrafyadan etkilenen sosyal sistemle ilgilidir. Bu yönüyle iktisadi sistem bir kurumsal seti ifade etmektedir. İktisadi sistem, hem mülkiyet biçimini hem kaynak dağılımını hem de piyasa ve devlet ilişkilerini içererek sosyal sistemin önemli bir kısmını oluşturmaktadır (Hanson, 1971, s. 329-330).

Immanuel Wallerstein’a (2002, s. 12) göre iktisadi sistem veya onun daha geniş çerçevesi olan toplumsal sistem, yaşadığımız modern dünyada tarihsel kapitalizmdir. Tarihsel kapitalizm adı verilen bu tarihsel ve toplumsal sistemin ayırtedici özelliği, sermayenin bu sistemde çok özel bir yere sahip olmasıdır. Sistemin başlıca amacı, sermayenin kendini büyütmesidir; sınırsız sermaye birikimidir. Bu yaklaşıma göre içinde bulunduğumuz modern dönem, tarihsel kapitalizmin dünya sistemidir. Tarihsel kapitalist dünya sistemi, kendi içinde sistem karşıtı hareketler üretmiştir. Başlıca iki sistem karşıtı hareket; toplumsal hareket (Marksist hareketler) ve ulusal harekettir (milliyetçi kurtuluş hareketleri) (Arrighi, Hopkins ve Wallerstein, 2004, s. 36). Bu çalışmada, toplumsal sistem, iktisadi sistemler bağlamında iktisadi liberalizm olarak; sistem karşıtı hareketler ise Marksist iktisat ve kurumsal iktisat olarak ele alınmıştır. Çalışmada politik iktisat perspektifinin benimsenmesi böyle bir tercihi zorunlu kılmıştır.

İktisadi sistemleri incelerken üzerinde önemle durulması gereken bir konu da ortodoks ve heterodoks iktisat ayrımıdır. Ortodoks iktisat, Batılı ülkelerin üniversitelerinde okutulan iktisat teorisini anlatmakta kullanılır. Ortodoks iktisat kapsamı, içeriği ve metodu açısından heterodoks iktisattan ayrılmaktadır. Ortodoks iktisat, insan ihtiyaçlarına oranla kıt olan kaynakların yarattığı sorunları “araştırma programı” olarak seçmiştir. Bu sorunları üretim faktörlerinin alternatif kullanım alanları arasında dağıtımı, millî gelirin bölüşümü, ekonominin istikrarı ve millî gelirin artırılması şeklinde dört ana gruba ayırmıştır. Ortodoks iktisat incelediği konular itibarıyla mikro iktisat ve makro iktisat şeklinde ikiye ayrılır. Mikro iktisadın temel aracı, arz-talep analizi olup inceleme alanı birey ve üretici firmalarla sınırlıdır. Makro iktisat ise istikrar ve büyüme konularını incelemektedir. Makro iktisadın inceleme alanı bireyler değil bütün ekonomidir. Neoklasik iktisat veya piyasa ekonomisi (iktisadi liberalizm), ortodoks iktisadın en önemli temsilcisidir. Ortodoks iktisat bugün tüm dünyada geçerli tek iktisat anlayışını ifade etmektedir. Ayrıca ortodoks iktisada yerleşik iktisat ya da ana akım iktisat da denmektedir. Heterodoks iktisat ise iktisadın araştırma programını ve yöntemini daha değişik bir şekilde belirlemiştir. Heterodoks iktisatçılar, iktisadın sı-

İktisadi sistemlerin anlaşılması iktisattaki ortodoks ve heterodoks ayrımların bilinmesine bağlıdır.

nırlarını genişletmeye, iktisada sosyoloji, antropoloji, psikoloji, politika ve tarih disiplinlerinden aktarmalar yapmaya yönelmişlerdir (Savaş, 2000, s. 12-13).

Heterodoks iktisat ortodoks iktisada karşıt olarak tanımlanmaktadır. Heterodoks iktisatçılar, heterodoks iktisadın ne olduğundan daha çok, ne olmadığı üzerinde durmaktadırlar. Heterodoks iktisat, içerisinde birbirinden farklı birçok heterodoks proje ve gelenekleri barındırmaktadır. Heterodoks iktisadi tanımlamak için ortodoks/neoklasik iktisada karşı olmak yeterlidir. Marksist iktisat, kurumsal iktisat, Alman tarihçi okulu, Post-Keynesyen iktisat heterodoks iktisadın önemli temsilcileridir (Levent, 2016, s. 15).

Sosyolojik olarak iktisatta ortodoksi-heterodoksi ayrımı, disiplin içi egemenlik ilişkisini ima etse de bu ayrımın epistemolojik temelleri vardır. Söz konusu ayrım 19. yüzyılın son çeyreğindeki yöntem kavgası (Methodenstreit) dönemine kadar geri gider. Yöntem kavgasında sonradan ortodoksiyi oluşturacak olan taraf temelde doğa bilimlerini taklit etmeyi bilimsellik kriteri olarak kabul etmekte ve yöntemsel bireyciliğe dayalı, evrensel kurallar çerçevesinde bir bilimin mümkün olduğunu savunmaktadır. Diğer taraf ise sosyal bilimlerin kendine has karakterini öne çıkarıp, doğa bilimlerinden farklı kendine has yöntemlere başvurması gerektiğini, tarihsel bilgiye dayalı ve bireyden ziyade bütünü esas alan bir yaklaşımı savunmaktadır. Kavga, en azından sosyolojik sonuçları itibarıyla, ilk grubun belirleyiciliği ile sonuçlanmış ve neoklasik iktisat, iktisat disiplininin ortodoksisi hâline gelmiştir. İktisadın ortodoksisi diğer sosyal bilimlerle mukayese edildiğinde kazandığı güçle kendi tanımını neredeyse disiplinin tanımı hâline getirmiştir (Yılmaz, 2012, s. 4-5).

Görüldüğü üzere iktisattaki ortodoks-heterodoks ayrımı iktisadi sistemlerin anlaşılmasını daha iyi sağlayacaktır. Ayrıca iktisadi sistem incelemesi ortodoks iktisattan ziyade heterodoks iktisadın kapsamına girmektedir. Yani geniş inceleme alanı ile politik iktisadın kapsamına girmektedir.

İktisadi Liberalizm ve İş Ahlakı

İktisadi liberalizm, Adam Smith tarafından temelleri atılan, marjinalist devrimce³ gözden geçirilen, Alfred Marshall, Irving Fisher ve Avusturya okulu tarafından önemli ölçüde geliştirilen kapitalist doğal özgürlük sistemidir (Skousen, 2003, s. 359). İktisadi liberalizm, klasik iktisadi düşünce ile başlayan bir iktisadi sistemdir. Bundan ötürü iktisadi liberalizme klasik liberalizm de denmektedir. Ayrıca liberalizm deyince, liberal düşünürlerin çoğunun iktisatçı olmasından

3 Marjinalist devrim, 1870'lerde Stanley Jevons, Carl Menger ve Leon Walras'ın eş zamanlı olarak azalan marjinal fayda ilkesini keşfetmelerine referans yapmaktadır. Bu devrimle beraber emek değer teorisi yerine fayda değer teorisi mikro iktisadi analizin temeline yerleşmektedir. Neoklasik iktisat bu devrimle başlatılmaktadır (Blaug, 1972, s. 269).

veya iktisatçı olmayan filozofların daha az tanınmasından dolayı, genellikle ekonomik bir doktrin akla gelmektedir. Sırf ekonomik bir doktrin olarak ele alındığında liberalizm, “laissez faire kapitalizmi” ile özdeşleştirilmektedir (Yayla, 2003, s. 15).

İktisadi Liberalizmin Temel Özellikleri

Genel olarak iktisadi liberalizmin birbiriyle bağlantılı dört temel unsuru vardır. Bunlar: *Bireycilik, özgürlük, kendiliğinden doğan düzen ve piyasa ekonomisi ile hukukun hâkimiyeti ve sınırlı devlettir.*

Liberalizmi tek bir kavram üzerinden tanımlamak gerekirse “Liberalizm bireyci sistemdir.” demek yeterli olacaktır. Bundan ötürü Friedrich Hayek, bireycilik ile liberalizmi eş anlamlı kullanmaktadır. Liberal yazarlara göre sosyal teorisinin temel analiz birimi, bireydir. Liberalizm için birey temel varlıktır. Bireyin varlığı, sınıf, halk gibi “bütün”lerin varlığından daha gerçektir. Birey teorik olarak toplumdaki önce gelir ve dolayısıyla bireyin hakları da toplumdaki önce vardır. Temel ve doğuştan gelen haklar bireyle ilgilidir (Yayla, 2003, s. 149-150).

İktisadi liberalizmin temel unsurları bireycilik, özgürlük, kendiliğinden doğan düzen ve piyasa ekonomisi ile hukukun hâkimiyeti ve sınırlı devlettir.

Hayek’e göre bireycilik, Hristiyanlık, Kadim Yunan ve Roma’nın kurduğu temeller üzerine yükselen Batı medeniyetinin en bariz özelliklerinden biridir. Bireycilik, Batı medeniyetinin bütün tekâmül seyri ile irtibatlıdır. Bugün bireyciliğin egoizmi hatırlatmasına karşın bireyciliğin egoizmle hiçbir zorunlu ilişkisi yoktur. Unsurlarını Hristiyanlıktan ve klasik eski çağdan alan, ilk defa Rönesans’ta tam bir gelişme gösteren ve o zamandan sonra Batı Avrupa medeniyetini ortaya çıkaran bireyciliktir. Bireycilik, bireye birey olarak saygı göstermek; kanaat ve zevklerinin ne kadar dar olursa olsun, kendi sahası içinde kendine ait bir mesele olduğunu kabul etmek; insanların bireysel kabiliyet ve temayüllerini geliştirmelerinin arzuya şayan olduğuna inanmaktır (Hayek, 2004, s. 18-19).

İktisadi liberalizmdeki birey rasyoneldir. Bireylerin rasyonelitesi, onları *homo economicus* olmaya zorlamaktadır. *Homo economicus* olarak birey, tercihini kendisi için ekonomik yarar sağlayacak alternatiflerden yana kullanmaktadır. Bu birey, kendi tercihini ve çıkarını en iyi bilen kişi manasındadır (Çaha, 2001, s. 37). Klasik ve neoklasik iktisadın önemli varsayımlarından biri olan *homo economicus*ün öne çıkan üç önemli özelliği vardır. Birincisi, birey optimal davranış sergilemektedir. İkincisi, birey rasyonel bir tercihte bulunacak bilişsel yeteneğe sahiptir. Üçüncüsü, bireyin bağımsız zevk ve tercihlere sahip olmasıdır (Doucouliagos, 1994, s. 877).

İktisadi liberalizmin bir diğer önemli kavramı özgürlüktür. Liberalizme doğal özgürlük sistemi de denmektedir (Skousen, 2003). Liberalizmin özgürlük anlayışı negatif özgürlüktür. Negatif özgürlük, bireyin dışarıdan gelen keyfi bir zorlama altında kalmaksızın davranabilmesi, serbestçe hareket edebilmesidir. İnsanın herhangi bir dış müdahaleye maruz kalmadan davranabildiği alan ne kadar geniş ise özgürlüğü o kadar geniştir. Özgürlük, diğer insanlardan gelen zorlamanın yokluğunu anlatır. Liberalizme göre özgürlük ancak onu kullanmamızla pozitif hâle gelir (Hayek, 2013, s. 38-49). Burada özgürlük, "bir şeyden özgürlüktür" (freedom from); "bir şeye özgürlük" (freedom to) değildir. Özgürlükte esas olan bireye bir şey sağlaması değil, onun dış baskı ve zorlamalara maruz bırakılmamasıdır (Yayla, 2003, s. 162-163).

Özgürlük kavramı insanlar arası ilişkiye göndermede bulunduğu sürece bir anlam ifade eder. Özgürlük kavramına sadece toplumsal sistem çerçevesinde bir anlam verilebilir. Kişi eğer amaçları ve bu amaçları elde etmek için kullanacak araçları seçmeye izin verilmişse, özgürdür (Mises, 2008, s. 277-278).

İktisadi liberalizme göre mülkiyet özgürlüğü çok önemlidir. Özel mülkiyet özgürlüğü, özgürlüğün olmazsa olmaz şartıdır. İktisadi liberalizme göre ekonomik özgürlüklerle siyasi özgürlükler iç içedir. Liberalizmde ekonomik özgürlükten anlaşılan ekonomik faaliyetlerde bulunmak veya ekonomik girişimcilik hakkına sahip olmaktır. Ekonomik özgürlüğün olmadığı yerde politik özgürlük de olmaz. Ekonomik özgürlüğün olması demek piyasa ekonomisinin olması demektir. Özgürlüğü yaratan kanunlar, anayasalar değil; piyasa ekonomisidir (Yayla, 2003, s. 177-178). Başka bir deyişle ekonomik düzenlemelerdeki özgürlük geniş anlamda özgürlüğün tamamlayıcılarından biridir. Bu nedenle tek başına bir amaçtır. Ekonomik özgürlük, siyasi özgürlüğe giden yolda vazgeçilmez bir araçtır (Friedman, 2008, s. 9-10).

İktisadi liberalizmin önemli özelliklerinden biri de kendiliğinden doğan düzen ve piyasa ekonomisidir. Bu özellik, bireycilik ve özgürlük gibi kavramlarla doğrudan ilişkilidir. Liberalizm terminolojisinde kendiliğinden doğan düzen ve piyasa ekonomisinin hemen hemen aynı anlama geldiği söylenebilir. Ancak kendiliğinden doğan düzen ve piyasa ekonomisi sadece ekonomik ilişkilerden ibaret değildir; çeşitli yönleri olan bir sosyal ilişkiler bütünüdür. Bu yönüyle liberal düşünce içerisinde piyasa ekonomisi, piyasa düzeni, piyasa sistemi ve kapitalizm aynı anlama gelmektedir (Yayla, 2003, s. 189-190).

Piyasa ekonomisi, üretim araçlarının özel mülkiyeti altında emeğin iş bölümünün toplumsal sistemidir. Herkes kendi hesabına eylemde bulunur, ama herkesin eylemleri diğer insanların ve kendisinin ihtiyaçlarının tatminini hedefler. Herkes kendisinde hem araç hem de bir amaçtır; kendisi için nihai amaç, diğer insanların amaçlarını elde etme gayretlerinde ise onlar için bir araçtır.

Bu düzen piyasa tarafından idare edilir. Piyasa, bireylerin faaliyetlerini diğer insanların isteklerine en iyi biçimde hizmet edecek kanallara yönlendirir (Mises, 2008, s. 257).

Hayek'e göre de liberalizmin bir defaya mahsus olmak üzere tespit edilmiş sabit kuralları mevcut değildir. Bir temel prensip vardır: İşlerin idaresinde kendiliğinden doğan (spontane) sosyal kuvvetlere mümkün olduğu kadar çok yer verilmeli ve zorlayıcı, tazyik edici tedbirlerden mümkün olduğu kadar kaçınılmalıdır (Hayek, 2004, s. 22).

Kendiliğinden doğan düzen ve piyasa ekonomisi, Adam Smith'in "büyük toplum" ve Karl Popper'in "açık toplum" olarak adlandırdığı özgür bir düzendir ve bu düzen kurucu rasyonalizmin karşısındadır. Kurucu rasyonalizm, toplumsal düzeni düşünen bir aklın dizayn ettiğini ifade eden kurucu bir görüştür. Toplumun bir amaç için tasarlandığını ve icat edilmiş kurumlar ve uygulamalar sayesinde var olduğunu düşünmektedir. Kurucu rasyonalizmin, en büyük temsilcisi Rene Descartes'tir. Liberal düşünce geleneğine göre kurucu rasyonalizmin savunulduğu düzen ise sosyalizmdir. Kurucu rasyonalizm karşısındaki liberal düşünce, önce "gelişme" ve daha sonra "evrim" olarak tasvir edilen bir süreç sayesinde toplumsal düzenin ortaya çıktığını ifade etmektedir. Bu düzen, kendiliğinden doğan düzen ve piyasa ekonomisidir (Hayek, 1994, s. 4-16). Kendiliğinden doğan düzen, kurucu bir görüş veya akıl yerine insanların deneyimlerine dayanmaktadır.

Kendiliğinden doğan düzen ve piyasa ekonomisi, Adam Smith ve David Hume ile temelleri atılan, Carl Menger ile geliştirilen ve Hayek ile büyük ölçüde kuramsallaştırılan liberal düşünce geleneğinin önemli kavramsal çiftlerinden biridir.

İktisadi liberalizmin önemli özelliklerinden biri de hukukun hâkimiyeti ve sınırlı devlettir. Liberalizme göre insan ilişkilerinde zorun/cebrin bir araç olarak kullanılması mümkün değildir. İnsan ilişkilerinin gönüllü olması gerekmektedir. Bu nedenle liberalizmde genel olarak otoriteye ve özel olarak da devlete şüphe ile bakılmaktadır. Liberalizm için hukukla sınırlandırılmış devlet, insan özgürlüğüne uygundur. Aksi takdirde sınırlandırılmamış, kurallara bağlanmamış bir devlet insanın özgürlüğüne en büyük tehdittir (Yayla, 2003, s. 200). Devletin sınırlandırılmasından kasıt, onun keyfi davranmasının önüne geçmektir. Böylece önceden belirlenen kurullarla devlet, bireylerin özgürlükleri için teminat olacaktır. Devletin sınırlandırılması, hukuk ve insan hakları çerçevesinde olmalıdır.

Mises'e göre devlet ve hükümetler amaç değil, araçlardır. Devlet ve hükümet, toplumsal sistemin güvende işlemesi için tasarlanır. Devletin fonksiyonlarını sınırlamak ihtiyaçlarına göre ayarlanmalıdır. Devlet toplumsal düzenin bekçiliğini yapmalıdır (Mises, 2008, s. 675).

Hayek ise hukukun hâkimiyeti ilkesinin hedefini, vatandaşların kanunların kendilerini nasıl etkileyeceğini bilmeleri şeklinde belirtmektedir. Bunun için kanunların dört özelliğe sahip olmaları gerekir: Birincisi, kanunlar tamamıyla genel olmalıdır, hiçbir bireye veya gruba, olumlu ya da olumsuz özel muameleye yönelmemelidir. İkincisi, kanunlar insanlara eşit olarak uygulanmalıdır. Üçüncüsü, geçmişte kapsayacak şekilde olmamalıdır. Dördüncüsü, bütün kanunlar, hükûmet dâhil herkesi bağlamalıdır (aktaran Yayla, 2003, s. 204).

İktisadi Liberalizmin İş Ahlakı Yaklaşımı

İktisadi liberal gelenekte iş ahlakı bağlamında birtakım normatif etik teorilere yer verilmektedir. Sosyal sözleşme teorisi, erdem etiği, paydaş (*stakeholder*) teorisi, hissedar (stockholder) teorisi bunlar arasında öne çıkan yaklaşımlardır. Bu yaklaşımlar faydacılık, deontoloji ve Kantçı ahlak temelinde şekillenmektedir. Erdem, görev, fayda vb. kavramlar bu yaklaşımlar etrafında tartışılan meselelerdir (Dunfee ve Donaldson, 1995; Hasnas, 1998; Moriarty, 2005).

İktisadi liberalizmde, hâkim etik teori faydacılıktır. Bu teori, Jeremy Bentham ve John Stuart Mill'in düşüncelerine dayanmaktadır. Aynı zamanda modern refah iktisadının hâkim teorisi olan faydacılık, temel olarak elemenden uzaklaşmak ve hazzı yönelmektir. Hayatın hazzı aramaktan daha asil bir amacının bulunmadığını farz etmektir (Mill, 1965, s. 11). Bu teoriye göre fayda soyut bir terimdir. Bir şeyin, bir kötülükten korunmak veya bir iyilik sağlamak yolundaki eğilimini ya da özelliğini dile getirir. Kötülük; acı, elem veya elem sebebidir. İyilik ise haz veya haz sebebidir. Bir bireyin çıkarına ya da faydasına uygun olan, kendi toplam refahını arttırmaya yönelendir (Bentham, 2011, s. 2).

Etik bir ilke olarak faydacılığın üç bileşeni bulunmaktadır. Birincisi, refahçılıktır. Bir olayın iyiliği sadece fayda bilgisi işlevi görmesine göre ölçülmektedir. İkincisi, toplam sıralamadır. Herhangi bir olaydaki fayda bilgisinin sadece o durumdaki tüm faydaların toplamına bakılarak değerlendirilmesidir. Üçüncüsü, sonuççuluktur. Her tercih (eylemler, kurumlar, motivasyonlar ve kurallar vb.), sonuçlarıyla değerlendirilir. Sonuçları iyi olan eylemler faydayı belirlemektedir (Sen, 1990, s. 39).

Söz konusu faydacılığa uygun şekillenen iktisadi liberalizme göre iş dünyasının amacı basitçe mal ve hizmet üretmek değildir; ticaret için mal ve hizmet üretmektir. Ticaret, piyasa bağlamında önemli bir aktivitedir. Bu ticaretin de iş dünyasındaki anlamı kâr elde etmektir. Ticaret yapan kişiler veya firmalar kârlarını maksimize etmek istemektedirler (Kline, 2006, s. 62).

Milton Friedman, bu durumu şu şekilde ortaya koymaktadır: Şirket yetkililerinin ve işçi liderlerinin kendi hissedarlarının ya da kendi üyelerinin çıkarlarına hizmet etmekten öteye giden bir "sosyal sorumluluk"ları olduğu görüşü yaygındır. Bu görüş, özgür bir ekonominin karakter ve yapısı hakkında temel bir

kavramsal yanlışa işaret etmektedir. Böyle bir ekonomide iş dünyasının yalnızca bir sosyal sorumluluğu olabilir. Oyunun kuralları içinde kaldıkları sürece, kaynakları kullanmak ve kârlarını arttırmaya yönelik etkinliklerde bulunmak, yani aldatma ve dolandırma olmadan açık ve özgür bir rekabete girişmektir. Bunların dışında bize düşen sosyal sorumluluk, bireyin kendi çıkarlarını kollamasına olanak tanıyan yasal çerçeveyi oluşturmaktır. Eğer şirket yetkililerinin para kazanmanın dışında bir sosyal sorumluluğu mevcut olursa bu, özgür toplumun temel kurumlarının altını oyacaktır. Buna göre sosyal sorumluluk yıkıcı bir öğretilerdir (Friedman, 2008, s. 179-180).

İktisadi liberalizmdeki insan tanımlaması, Friedman'ın söz konusu kârı amaçlayan insan yaklaşımı ile paralellik arz etmektedir. Genel olarak iktisadi liberalizmdeki ya da ortodoks iktisattaki bu insan yaklaşımı homo economicustur. Homo economicus, kısaca, kârını maksimize etmeye çalışan birey demektir. İktisadi liberalizm ya da ortodoks iktisatta tüm bireyler homo economicus olarak kabul edilmektedir. Homo economicus olarak bireylerin sosyal sorumlulukları kârlarını maksimize etmeye dönüktür. Bu nedenle iktisadi liberalizm⁴ veya ortodoks iktisadın iş ahlakına yaklaşımı iş dünyasındaki eylemlerin kâr maksimizasyonu bağlamında gerçekleşmesidir.

İktisadi liberalizme göre iş dünyasının temel amacı kâr etmektir.

İktisadi liberalizme göre iş dünyasında yaşanan kötü ve haksız durumlar, kapitalizmin kendisinden değil yanlış hükümet politikalarından kaynaklanmaktadır. Yani iş dünyasındaki temel sorun, kapitalizmin doğasından kaynaklanmamaktadır. Sorun, müdahaleci hükümet politikaları ve sınırsız devlet anlayışıdır. Devletçi politikalar, iktisadi sorunları karmaşıklaştırmakta, çalışanları tembelleğe itmekte ve bedavacılık sorunu doğurmaktadır. İktisadi liberalizme göre iş dünyasındaki sorunlar serbest ticaret ve rekabetle çözülebilir. Şayet iş dünyasında bir sıkıntı varsa sorunu tüketici çözer. Çünkü tüketici kaptandır. Tüketici neyin üretilmesi, ne kadar üretilmesi ve hangi kalitede üretilmesine karar vermektedir. Piyasa toplumunda tüm iktisadi işlere tüketiciler yön vermektedir⁵ (Mises, 2008, s. 267-269).

4 Bu çalışma boyunca iktisadi liberalizm, klasik liberalizm, kapitalizm, piyasa ekonomisi ve ortodoks iktisat aynı anlamlara gelecek şekilde kullanılmaktadır. Örneğin Avusturya iktisat okulunun ünlü iktisatçısı Mises (2008, s. 268) kapitalizm yerine piyasa ekonomisi ifadesini önererek söz konusu kavramlar arasında bir fark görmediğini zımnen belirtmiş olmaktadır. Neoliberalizm kavramı ise 1970 sonrası dönemde Keynesyen iktisadın çözülmesi sonucunda gelişen klasik liberal teorinin yeniden hâkimiyetini ifade etmektedir. Fakat Antonio Negri'nin (Hardt ve Negri, 2007, s. 52-53) yerinde tespitiyle Keynes'in de geliştirdiği toplam talep yaklaşımıyla fazlasıyla liberal görülmesi gerektiğidir. Yani hem Keynes öncesi dönem hem de Keynesyen dönem, liberal yaklaşımın hâkimiyetini göstermektedir. Bundan ötürü neoliberalizm kavramsallaşması kendi içinde birçok çelişkiyi barındırmaktadır. İş ahlakı ve neoliberal dönüşümün ele alındığı bir çalışma için bk. Bulut (2011).

5 İktisadi liberalizmin ve ortodoks iktisadın tüketici egemenliği görüşü, heterodoks iktisatçı John Kenneth Galbraith tarafından ayrıntılı bir şekilde eleştirilmektedir. Galbraith'a göre modern kapitalizmde ifade edilen tüketici egemenliği yaklaşımı sadece teoride kalmak-

Tüketiciler kârlarını maksimize etmeye çalışan bireyler oldukları için piyasa sistemine yön vermektedirler. Bu bağlamda piyasa da tüketicilerin kararları tarafından belirlenmektedir. İktisadi liberalizme göre iş dünyasında yaşanan sorunların çözümü, kapitalist sistemi mahkûm etmekten geçmemektedir. Çözüm ise, rekabeti geliştirmek ve devletin faaliyetlerini sınırlandırmaktır.

Andre Gorz, iktisadi liberalizmin iş ahlakı yaklaşımını iktisadi amaçlı çalışma bağlamında şu şekilde dile getirmektedir: İktisadi amaçlı çalışma, bir ödeme amacıyla gerçekleştirilen çalışmadır. Temel hedef para, yani ticari değişimdir. İktisadi amaçlı çalışma her zaman insanlığın egemen faaliyeti olmamıştır. Ancak sanayi kapitalizminin gelişimiyle beraber yaygınlaşmıştır. Anglosaksonların ve Almanların “çalışma etiği” ve “çalışma toplumu” diye adlandırdıkları toplum yenidir. Çalışma toplumlarının özelliği çalışmanın aynı anda hem ahlaki bir görev hem de toplumsal bir yükümlülük ve kişisel başarı yolu olarak kabul edilmesidir. Çalışma ideolojisi, herkes ne kadar fazla çalışırsa kendini o kadar iyi hissedeceğini; az çalışanların veya hiç çalışmayanların topluluğa zarar vereceğini ve topluluk üyesi olmayı hak etmediğini; iyi çalışanın toplumsal olarak başarılı olacağını ve başarısız olanın hatayı kendinde araması gerektiğini kabul eder (Gorz, 2007, s. 265-286).

Markсист İktisat ve İş Ahlakı

Markсист İktisadın Temel Özellikleri

Markсист iktisat her şeyden önce bir karşı çıkış iktisadıdır. Markсист iktisada eleştirel iktisat da denebilir. Karşı çıktığı iktisadi anlayış ise klasik iktisat anlayışı yani kapitalizmdir. Markсист iktisat klasik iktisadi kapitalizmin bilimi olarak görmektedir.

Markсист iktisadın temel özellikleri, emek değer teorisi, tarihsel materyalizm, sınıf çatışması ve kamusal mülkiyettir.

Markсист iktisat birbiriyle bağlantılı bir takım özelliklere sahiptir. Bunlar; *emek değer teorisi, tarihsel materyalizm, sınıf çatışması* ve *kamusal mülkiyettir* (toplumculuktur). Bu özelliklerin başında emek değer teorisi gelmektedir. Emek değer teorisi, kâr oranını ve fiyatları belirlemektedir. Değerin kaynağının emek olması, bu sistemin en önemli özelliklerinden biridir ve sistemin diğer özellikleri bu özelliğe bağlıdır.

Emek değer teorisinin özü artı değer teorisidir. Artı değer, Markсист iktisadi belirlemektedir. Artı değer aynı zamanda kapitalizmin hareket yasalarını göstermektedir (Blaug, 1999, s. 216). Marks'ın değer teorisi basit mal üretimi sistemi

tadır, gerçekte ise üretici egemenliği vardır. Yani seri üretim yapan modern büyük şirketler, bunca yatırımlarını tüketicilerin merhametine bırakacak kadar naif değildirlir. Büyük şirketler tüketicileri yönlendirmektedirler. Üreticiler, tüketici kararlarını oluşturmaktadırlar. Bu duruma bağımlılık etkisi denmektedir (Galbraith, 1970; Levent, 2016, s. 104).

ile başlar. Basit mal üretim sistemi ile kapitalist üretim sistemi arasında önemli bir fark vardır. Basit mal üretiminde her üretici kendi üretim araçlarına sahiptir ve ürettiği malı piyasada satar. Mallarını para ile değiştirir, bu parayı tekrar mala çevirir. Marks, bu değişim sürecini mal (M) ve para (P) kelimelerinin baş harfleri ile şöyle göstermiştir: M-P-M. Kapitalist sistemde ise üretim araçları, kapitalistler tarafından sahiplenilmiştir; fakat işçiler tarafından kullanılır. Hiç bir şey üretmeyen kapitalist, üretim işlemini para ile başlatır. Üretim araçları olan malları ve emeği satın alır. Üretim işleminin tamamlanmasından sonra, malları tekrar paraya çevirir. Buna göre işlem P-M-P' şeklinde gelişir. P' zorunlu olarak P den büyük olmalıdır. Çünkü ancak bu şekilde üretimde bulunmak söz konusu olur. P ile P' arasındaki fark "artı değer"dir. Artı değer, kapitalistin değerini ve üretim işleminin amacını gösterir.

Artı değerın kaynağı, işçilerin belli bir dönemde üretmeyi başardıkları malların değeri ile üretim işlemi için kapitaliste sattıkları emek gücünün değeri arasındaki farktır. Artı değerın ne olduğunu anlamak için işçinin, kapital malları biriktirmeye gücü yetmediği için, kendi emek gücünü kullanamadığı bu nedenle de emek gücünü işverene satmaktan başka seçeneği olmadığını bilmek gerekir (Savaş, 2000, s. 479).

Marksist iktisadın bir diğer özelliği diyalektik materyalizmdir. Marks, diyalektik materyalizmi Georg Hegel, Ludwig Feuerbach ve Alman felsefesinin etkisiyle geliştirmiştir. Marks, Hegel felsefesinin tarih ve ilerleme teorisinden etkilenmiştir. Hegel'e göre tarih, toplum biliminin anahtarıdır. Tarih sadece olayların sıralanışını değil, aynı zamanda karşıt güçlerin gelişimini gösterir. Tarihte bir olay vuku bulur, ardından ona karşı bir tepki gelişir ve bu iki gücün mücadelesi sonucunda üçüncü bir ara güç oluşur. Bu teoriye tez, antitez ve sentez şeklinde özetlenen tarihsel diyalektik denir. Hegelci anlamda tarih bu şekilde ilerler.

Marks Hegel'i eleştirmesine karşın onun söz konusu tarihsel diyalektik düşüncesinden etkilenmiştir. Hegel'in tarihsel diyalektik teorisini Feuerbach'ın materyalist doktrini ile modifiye etmiştir. Feuerbach, materyalizmi tüm bilimlerin temelini yerleştirmiştir. Feuerbach'a göre tüm tarih, bilinçsiz eylemlere karşı bilinçli insan eylemlerinin sürecidir. Din ve felsefe de bilinçsiz birer eylem alanı ve gerçek dışıdır. Feuerbach hem dini hem de felsefeyi "kendi kendini yabancılaştırmanın" (self-alienation) bir biçimi olarak algılamıştır.

Marks, Hegel'in tarihsel diyalektiğiyle Feuerbach'ın materyalizmini birleştirerek "diyalektik materyalizmi" geliştirmiştir. Diyalektik materyalizm ekonomik alanla yani maddi yaşamla ilgilidir. Marks tarafından tarihin ekonomik yorumlanmasıdır. Üretim sadece tarihsel bir eylem değil, aynı zamanda ekonomik bir eylemdir. Marks için ekonomi üretim bilimidir. Diyalektik materyalizm tarih ve ekonominin buluştuğu yerdir (Ekelund ve Hebert, 1975, s. 171-172). Bu diyalektiğe göre emek ve sermaye arasında uzlaşmaz bir çelişki mevcuttur.

tur. Sermaye birikmiş emektir. Aynı zamanda sermaye, işçinin ürettiklerinin elinden alınması, kendi emeğinin bir başkasının mülkiyeti şeklinde karşısına çıkması ve varoluşu ile etkinliğinin araçlarının kapitalistin ellerinde toplanmasıdır (Marx, 2000, s. 21). Bu nedenle emek ve sermaye arasında yani emeği temsil eden işçi ve sermayeyi temsil eden kapitalist arasında uzlaşmaz bir ilişki vardır.

Marks'ın proletarya kuramı, burjuvazinin kahramanlık döneminde Batı düşüncesinde hâkim olan üç akımın, Hristiyanlığın, Hegelciliğin ve bilimciliğin çarpıcı bir biçimde tek bir sistemde birleştirilmesi ve yoğunlaştırılmasıdır. Bu sistemin anahtarı Hegelciliktir (Gorz, 1986, s. 14).

Marksist iktisadın tarihsel materyalizmle doğrudan ilintili olan bu özelliği, sınıf çatışmasıdır. Marks'a göre bireyin çıkarları ile toplumun çıkarları çatışmaktadır. İşçiler (proletarya/proletariat) ile kapitalistlerin (burjuvazi/bourgeoisie) çıkarlarının çatışması tarihin motor gücüdür ve tarih sınıf savaşıdır (Marx ve Engels, 2008, s. 33). İşçilerin kendi emekleri sonucu ürettikleri artı değere kapitalistlerin el koyması modern kapitalizmin en önemli özelliğidir ve sınıf çatışması buradan kaynaklanmaktadır. Devletin bağımsız bir güç olarak ortaya çıkışı da bu çatışmanın sonucudur.

Marksist iktisat temel olarak makroekonomik ilişkilerle ve özellikle de kapitalistler ile işçiler arasındaki gelir dağılımıyla ilgilenmektedir. Gelir dağılımında adaletin sağlanması için topluma bireyden daha fazla önem atfetmiştir. Çünkü artı değeri üreten emeğin toplumsal yönüdür, yani işçilerdir. Bundan dolayı özel mülkiyete karşı çıkararak adaletli bir gelir bölüşümü için kamusal mülkiyeti benimsemiştir. Bu yönüyle Marksist iktisadın gelir dağılımı ve emek değer teorisi ahlaki içerikli değil; ekonomik içeriklidir (Blaug, 1999, s. 227).

Marksist sisteme göre modern toplumda dinamik ve statik güçler mevcuttur. Modern dönemde iş bölümünün geliştiği "üretim güçleri" dinamiktir. Emek, toprak, sermaye ve teknoloji dinamik üretim güçleridir. Bu güçler sosyal yaşamı değiştirmektedir. Kapitalist oyunun kuralları esasen statiktir ve mülkiyet ilişkileri ve insan ilişkilerinden oluşur. Mülkiyet ilişkileri insanlar ve şeyler arasındayken; insan ilişkileri insanlar ve insanlar arasındadır. Tüm bu ilişkiler toplumun ekonomik yapısını oluşturmaktadır (Ekelund ve Hebert, 1975, s. 173-174). Bu durum şekil 1'de gösterildiği şekliyle toplumun statik ve dinamik güçlerine gönderme yapmaktadır. Üretim güçleri veya genel olarak ekonomi, toplumun dinamik gücüdür. Yani toplumun alt yapısıdır. Din, hukuk ve siyaset ise toplumun statik güçleri, üst yapı kurumlarıdır.

Şekil 1. Toplumun statik ve dinamik güçleri

Kaynak: Ekelund ve Hebert (1975, s. 174).

Marksist İktisadın İş Ahlakı Yaklaşımı

Genel olarak Marksist iktisadın iş ahlakına yaklaşımı iki şekildedir. Birincisi, iş ahlakının olması imkânsızdır. Çünkü Marksizme göre kapitalizm, etik olmayan davranışlar üzerine kuruludur ve kapitalistler açgözlüdür. İkincisi, iş ahlakı kapitalist üretim süreciyle ilgisizdir. Firmaların ya da iş adamlarının ahlaki veya ahlaki olmayan davranışlarına yoğunlaşmak kapitalizmin sistematik günahlarının görmezden gelinmesi manasına gelmektedir. Yani ilgisiz bir uğraştır iş ahlakı. Marksizme göre iş ahlakı kapitalist sistemin meşrulaştırıcısıdır (Shaw, 2009, s. 566).

Marks'ın bir ahlak teorisinin olup olmadığı şüphelidir. Çünkü Marksizmin ahlaka bakışı paradoksaldır. Bir yandan, ahlakın, ideolojinin bir biçimi olduğu, dolayısıyla toplumsal kökeni ve yanıtıcı içeriğiyle sınıf çıkarlarına hizmet ettiği; hem kapitalizme hem de politik iktisada yönelik Marksist eleştirilerin ahlaki değil, bilimsel nitelikte olduğu iddia edilmektedir. Diğer yandan, Marks'ın ve Marksist yazıların, örtük ve açık bir biçimde ahlaki yargılarla dolu olduğu görülmektedir. Engels'in İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu adlı eseri buna örnektir (Lukes, 1998, s. 19-20).

Marksizme göre iş ahlakı kapitalist sistemin meşrulaştırıcısıdır.

Genel olarak Marks'ın ve Marksizmin ahlak ile ilgili görüşleri iki kategoride toplanabilir. Söz konusu görüşlerden birincisine göre Marks'ın kapitalizm eleştirisinde ya da kapitalizmin üstesinden gelecek savunmasında ahlaki sorunlar önemli rol oynamaz. Marks'a göre ahlaki kavramlar, üretim tarzının varlığıyla esastan bağlantılıdır. Ahlak, üretim güçleri ve üretim ilişkilerinin bir kompozisyonudur. İşçiden artı değer alınması kapitaliste göre adildir. Bu yönüyle kapitalist açısından kapitalizm gayet ahlaklıdır. İkinci görüşe göre ise

Marks için kapitalizm adaletsiz ve ahlaksız bir sistemdir. Ona göre sosyalizm ve komünizm kapitalizmden daha ahlaklı sistemlerdir. Bu görüşü savunanlar için Marks ahlakı, kapitalizmi devirmek için kullanmaktadır ve artı değere el konulmasını ahlaksız bir durum olarak görmüştür. Yani bu görüşe göre ahlak, Marks için araçsal bir öneme sahiptir (Massey, 1982, s. 304).

Marksizm özelde ahlaka genelde de felsefeye karşıdır.

Özelde iş ahlakı genelde de ahlak, felsefi kavramlardır. Marksizmin felsefeye bakışı ise muhaliftir. Marksizme göre spekülasyon felsefe maddi yaşamın anlaşılmasını engellemektedir.

Yani tarihin bir sınıf savaşından ibaret olduğunu perdeleyen

bizzat spekülasyon felsefedir. Dolayısıyla Marksizm, felsefeye ve felsefi bir kavram olan ahlaka karşıdır. Karşıtlık, sınıf mücadelesinin ve kapitalistlerce artı değerine el konulan işçilerin sömürülmesinin, yanlış bilinç oluşturan felsefeden kaynaklanıyor olduğu düşüncesinden gelmektedir. Bu yorumun yapılmasında Marksizmin modern bir ideoloji olmasının büyük bir payı vardır. Çünkü Marksizm felsefe yerine bilimle kendini var eden bir ideolojidir. Bilimselleştiği müddetçe dünyayı değiştireceğine ve maddi gerçekliği daha iyi anlayacağına inanmış bir ideolojidir. Bu durumu Etienne Balibar (2010, s. 10) şu şekilde ifade etmektedir: Marks'ın teorik düşüncesi, kendini felsefeye bir alternatif, bir felsefe olmayan, hatta bir anti-felsefe olarak sunar. Belki de Marks modern çağın en büyük anti-felsefecisidir. Marks'ın gözünde, Epikür ve Feuerbach gibi şu veya bu derecede muhalif materyalistler de dâhil, Platon'dan Hegel'e kadar bütün bir geleneğin okulunda öğretildiği hâliyle felsefe, açıkça dünyayı kişisel yorumlama girişiminden başka bir şey değildir. Bu ise en iyi hâlinde dünyayı olduğu gibi bırakmaya, daha kötüsü onu güzel göstermeye yönelmiştir.

Marks, *Feuerbach Üzerine Tezler*'de felsefeye bakışını şöyle özetlemiştir: Filozoflar dünyayı yalnızca değişik biçimlerde yorumladılar, sorun onu değiştirmektir (Marks ve Engels, 2010, s. 24). Fikirlerin, anlayışların ve bilincin üretimi, her şeyden önce doğrudan doğruya insanların maddi faaliyetine ve karşılıklı maddi ilişkilerine (verkehr), gerçek yaşamın diline bağlıdır. İnsanların anlayışları, düşünceleri, karşılıklı zihinsel ilişkileri, bu noktada onların maddi davranışlarının dolaysız ürünü olarak ortaya çıkar (Marks ve Engels, 2010, s. 44-45). Marks için felsefe, daima dinin ve siyasetin uzlaştırıcı fikirlerinin tercümesi veya yorumundan başka bir şey değildir. Bundan dolayı kurtuluş, felsefede değil; kökü bireylerin ve onların toplumsal ilişkilerinin maddi varlığında bulunan koşulların devrimindedir. Marks'ın isteği özgürleşme ve erginleşmenin gerçekleşmesi için felsefeden kesin bir çıkıştır (Balibar, 2010, s. 29). Bu yönüyle Marks'ın felsefeye ve de ahlaka bakışı, felsefenin ve ahlakın maddi ilişkilerin anlaşılmasını engelleyen birer spekülasyon olmalarıdır. İş ahlakı da Anglosakson felsefenin bir sonucu olduğundan dolayı bu eleştiriden payını fazlasıyla almaktadır.

İş ahlakının Marksist iktisat ile doğrudan bir ilişkisi olmamasına karşın Marksizm bir büyük (grand) teori olduğundan dolayı iş ahlakını da emek değer teorisi bağlamında değerlendirmektedir. Yani her şeyi emek değer teorisi ile açıklamaya çalışan bu yaklaşım, iş ahlakını da emek değer teorisi etrafında sermaye ve emek arasındaki çelişkinin bir yansıması şeklinde okumaktadır. Buradaki sorun, iş ahlakının ne olup olmadığı veya iş ahlakına ait literatürün bilinip bilinmemesi değil; Marksizmin her şeyi açıklayan analiz araçlarına sahip olduğunu iddia etmesidir. Bu analiz araçlarıyla Marksizm hiçbir şeyi analiz dışında bırakmamakta, her şeyin özüne hükmettiğini iddia etmektedir.

Marksizme göre iş ahlakının varlığı kapitalist sistemi devam ettirmeye yöneliktir. Çünkü iş yaşamındaki sorunları çözmeye yönelik hem teorik hem de pratik çabalar doğal olarak kapitalizmin devamını sağlayacak, dolayısıyla da bu devamlılık kapitalistin faydasına uygun olacaktır. Bundan ötürü iş ahlakı, teorik olarak maddi ilişkilerin anlaşılmasını engelleyen bir özelliğe sahip olduğu ve pratik olarak da iş yaşamındaki kapitalistlerin çıkarlarına hizmet ettiği için Marksist sistemce eleştiriye maruz kalmaktadır.

Kurumsal İktisat ve İş Ahlakı

Kurumsal iktisat, Amerika Birleşik Devletleri'nde 20. yüzyıl başında ortaya çıkan iktisadi düşünce okuludur. Thorstein B. Veblen (1857-1929), John R. Commons (1862-1945), Wesley C. Mitchell (1874-1948) ve Clarence E. Ayres (1891-1972) bu okulla özdeşleşmiş isimlerdir. Bu okul, 19. yüzyıl sonundan başlayarak gerçekleşmekte olan kapitalizmin yapısal dönüşümünü dikkate almaktadır. Ayrıca kurumsal iktisat, tekelci şirketleri, sendikal oluşumları, devletin iktisadi etkinliklerini ve belirsizliğin neden olduğu ekonominin denge dışı seyrini kuramsallaştırmayı amaçlamıştır (Özveren, 2007, s. 22-23).

Kurumsal iktisat kavramını ilk kez Walton H. Hamilton 1919 yılında Amerikan Ekonomi Derneği Konferansı'nda sunduğu Ekonomik Teoriye Kurumsal Yaklaşım (The Institutional Approach to Economic Theory) adlı çalışmada kullanmıştır (Hodgson, 2004, s. 6).

Kurumsal iktisat veya Amerikan kurumsal iktisadı, iktisadi sistemlerin ve süreçlerin temelini bireylerin değil, kurumların oluşturduğunu ve bireylerin bu kurumların etkisinden bağımsız olarak ele alınamayacağını savunan yaklaşımların genel adıdır (Demir, 1996, s. 64).

Kurumsal iktisadın kurucusu kabul edilen Veblen'in endüstri-işletme ikilemi, kapitalist sistemin değerlendirilmesi açısından önemli bir yere sahiptir. Veblen'e göre endüstri, özünde üretimsel bir mühendisliğe yakın fiziksel bir kav-

Kurumsal iktisat, Amerika'da ortaya çıkan bir iktisadi düşünce okuludur.

ramdır. İşletme ise doğrudan kâr amaçlı kapitalist bir örgütlenme biçimidir. İşletme anlayışı kendi kâr amacı doğrultusunda endüstrinin fiziksel üretim gücünü boyunduruğuna alır. Kapasite kullanımını düşürüp fiyatları yüksek tutmayı yeğleyerek üretime “sabotaj” denilen bir sekte vurur (Özveren, 2007, s. 26).

Kurumsal iktisada adını veren en önemli kavram kurumdur. İktisat terminolojisindeki kurum kavramı ile sosyal bilimlerdeki kurum kavramı birbirinden farklı anlamlara gelmektedir. Kurumsal iktisat literatüründe kurum kavramı, geçmişten kaynaklanan ve insan topluluklarını geleceğe taşıyan istikrarlı davranış tarzlarını ve düşünce alışkanlıklarını ifade etmektedir. Kurumsal iktisattaki kurum kavramı, hastane ve okul gibi kurumlar ile aynı anlamı ifade etmemektedir. Kurumlar; alışkanlıklar, kurallar ve bunların evrimleriyle ilgilidir (Levent, 2016, s. 31).

Kurumsal iktisada göre kurum, düşünce alışkanlıklarıdır.

Douglass North’a göre kurumlar, bir toplumda oynanan oyunun kurallarıdır. Formel bir anlatımla, insanlar arasındaki etkileşimi biçimlendiren, insanların getirdiği kısıtlamalardır.

Kurumlar sonuç olarak, etkileşimin teşvik unsurlarına belli bir yapı kazandırır. Teşvik siyasi, ekonomik veya toplumsal olabilir. Kurumsal değişim, zaman içinde toplumların nasıl evrimleştiğini belirler; bundan ötürü de tarihsel değişimi anlamının anahtarını oluşturur (North, 2002, s. 9).

Kurumsal iktisat, 1970’lerden sonra, orijinal kurumsal iktisat ve yeni kurumsal iktisat şeklinde ikiye ayrılarak incelenmektedir. Orijinal kurumsal iktisat, kapitalizm ve ortodoks iktisat karşıtlığı ile anılırken; yeni kurumsal iktisat, böyle bir karşıtlıktan ziyade ortodoks iktisatla gösterdiği uyumla öne çıkmaktadır. Orijinal kurumsal iktisat, Thorstein Veblen, John Commons ve John Kenneth Galbraith gibi iktisatçılar ile özdeşleşmişken; yeni kurumsal iktisadın öncüleri Ronald Coase, Oliver Williamson, Douglas North ve Harold Demsetz gibi isimlerdir.

Yeni kurumsal iktisat, neoklasik teorinin, kıtlık ve rekabet gibi varsayımlarını kullanmaya devam ederek, fakat rasyonalite ve tam bilgi gibi varsayımlarını reddederek yerine sınırlı rasyonalite, eksik sözleşmeler, işlem maliyetleri, mülkiyet hakları ve fırsatçılık gibi yeni kavramlarla farklı bir metodolojik perspektif sunmayı başarmıştır. Yeni kurumsalcı gelenek, neoklasik teoriyi büsbütün eleştirip reddetmek yerine, bazı özellikleriyle ilgilenip ana disiplin içinde kalmayı başararak, eski kurumsalcı gelenekten ayrılmaktadır. Yeni kurumsal iktisat, bir kurumlar ve organizasyonlar analizidir. İktisadi performansın analizinde kurumsal yapıyı terminolojik dil ve yeni bir perspektifle iktisadi araştırmaların merkezine taşımıştır (Çetin, 2012, s. 44).

Kurumsal İktisadın Temel Özellikleri

Kurumsal iktisadın en temel özelliği, faydasını maksimize eden birey varsayımı yerine kurumsal ve kültürel çevreden etkilenen birey düşüncesidir. Bu düşünce, Veblen'den Galbraith'a kadar tüm kurumsal iktisatçıların üzerinde ittifak ettiği ve kurumsal iktisadı diğer iktisadi düşünce okullarından ayıran en temel özelliktir (Hodgson, 2001, s. 98).

Kurumsal iktisadın göze çarpan diğer başlıca özellikleri ise hem piyasa ekonomisine hem de bunun kendi kendini düzenleyen bir mekanizma olduğunu ifade eden piyasa ekonomisinin baskın ekolü olan neoklasik iktisada tepki olarak doğması ve kurumsal iktisadın Amerikan pragmatizminin bir tezahürü olarak, problem çözme yöntemine sahip olmasıdır (Demir, 1996, s. 66).

Kurumsal iktisat bir karşı çıkış iktisadıdır. Kapitalizme ve ortodoks iktisada karşıttır. Evrimci ve bütüncül ekonomi anlayışına sahiptir. İktisat yaparken metafizik, teleolojik, ortodoks veya doktriner yaklaşımların yerine gerçeklik sorununu öne çıkarmaktadır. İktisadi sistemin denetim ve organizasyon sorununun merkeziliğini ve bu konuda inanç sistemlerinin, seçici algının ve yasal iktisadi bağlantıların önemini kabul etmektedir. Mutlakçı (absolutist) olgu ve hakikat iddialarına karşı yorumlamanın önemi ile inanç ve dilin yorumsamacı karakterini kabul eder. Sosyal yapısalcılık ve karmaşık bir biçimde işleyen süreçlerin önemini savunur. İktisadi performansın üretilmesinde genelde kurumların özeldede piyasaların işleyişini yönlendiren ve biçimlendiren yasal kurumların önemini vurgulamaktadır. Neoklasik iktisadın kabul ettiği optimum genel denge çözümlerinin ciddi sınırlılıklar içerdiğini kabul etmektedir. Sosyal yapı ve süreçlerin karşılıklı ilişkileri ve sonuçları dikate alındığında teknolojinin önemini görmektir (Samuels, 1995, s. 343-344).

Kurumsal iktisadın bir diğer özelliği, disiplinler arası bir niteliğinin bulunmasıdır. Kurumsal iktisatçılar, ekonomik fenomeni sadece bir disiplinin çalışma alanı olarak görmezler. Ekonomik fenomen incelemesi, ekonominin yanında psikoloji, antropoloji, sosyoloji, tarih ve diğer disiplinlerin yaklaşımlarını da gerektirmektedir. Kurumsal iktisatçılar, ekonomi incelemesini, gerçek dünyayı anlama ve açıklama girişimi olarak kabul ederler. Bundan ötürü ekonomik bir fenomenin anlaşılması çok yönlü bir yaklaşımı zorunlu kılmaktadır (Hodgson, 2004, s. 5).

Kurumsal iktisat bir karşı çıkış iktisadıdır. Karşı çıktığı şey kapitalizmdir.

Kurumsal İktisadın İş Ahlakı Yaklaşımı

İşletmeyi bir kurum olarak kabul eden yeni kurumsal iktisat, işletme sorunları ile doğrudan ilgilenecek iş ahlakı ile yakın ilişkiler kurmaktadır. Yeni kurumsal iktisat çerçevesinde gelişen işletme yönetişimi ve kurumsal sosyal sorumluluk kavramları iş ahlakı yaklaşımının kurumsal iktisat içerisinde gelişmesini

sağlamıştır. 1970'lerden sonra gelişen şirket yönetimi ve iş ahlakı arasında sıkı bir ilişki mevcuttur. Modern şirket içerisinde var olan hissedar-yönetici ve yönetici-çalışan şeklindeki ayrımlar ve bunlar arasındaki iş ilişkileri ile şirket karar alma mekanizmasının işleyişi, iş ahlakının öncelikli konularıdır. Söz konusu bu ilişkiler kurumsal iktisat çerçevesinde incelenmelidir. Çünkü iş ahlakı incelemesi, organizasyon ahlakı incelemesini gerektirmektedir. İktisadi işlemlerin performansı için yönetim yapısının ahlaki karakteri kurumsal bir analize ihtiyaç duymaktadır. Girişim ve yönetim performansındaki ahlaki değerler iş ahlakının önemli yönleridir (Wieland, 2000).

Yeni kurumsal iktisat çerçevesinde gelişen işletme yönetimi ve kurumsal sosyal sorumluluk kavramları iş ahlakı yaklaşımının kurumsal iktisat içerisinde gelişmesini sağlamıştır.

Modern işletme yönetiminde kontrolün hissedardan yöneticiye geçmesi, karar alma mekanizmalarında bir gerilim doğurmuştur. Bu gerilim işletme içi görev tanımlarında iki kategorinin oluşmasına neden olmuştur: Birincisi, yasal yükümlülüktür. Yasal yükümlülük, işletme faaliyetlerinde yöneticilerin görevlerinin yasal zeminini oluşturmaktadır. İkincisi ise vefa borcudur. Vefa borcu, yöneticiler ile hissedarlar arasındaki çıkar çatışmasını göstermektedir. Hisse-dar ve yönetici düzeyinde görülen bu anlaşmazlık, işletme içi karar alma mekanizmalarının gözden geçirilmesini zorunlu kılmıştır. Örneğin, işletmenin yeni alanlarda yatırım

yapmasına işletme hissedarları mı yoksa işletme yöneticileri mi karar vermektedir? İşletme içindeki bu iki kategorinin sonucunda oluşan yeni karar alma süreçleri, işletme yönetimi kavramını ortaya çıkarmıştır (Scott, 1984, s. 136; Shleifer ve Vishny, 1997).

Kurumsal sosyal sorumluluk kavramını herhangi bir organizasyonun hem iç hem de dış çevresindeki tüm paydaşlara karşı "etik" ve "sorumlu" davranması, bu yönde kararlar alması ve uygulaması şeklinde tanımlamak mümkündür. Kurumsal sosyal sorumluluk denildiğinde bundan genellikle bir işletmenin sürdürülebilir büyüme temel hedefine yönelik olarak doğayı ve çevreyi koruyacak önlemler alarak üretimde bulunması anlaşılmaktadır. Bu eksik bir tanımlamadır. Bir işletmenin çevreye ve topluma karşı sorumlulukları yanı sıra doğrudan ve/veya dolaylı ilişki içerisinde bulunduğu ve işletme kararlarından ve faaliyetlerinden ciddi olarak etkilenebilecek tüm paydaşlara karşı sorumluluğu bulunmaktadır (Aktan ve Börü, 2007, s. 13).

Çalışma boyunca konu edilen üç iktisadi sistem, iş ahlakının temel sorunlarına köklü çözüm önerileri getirememektedir. Sosyal güven, kurumsal sorumluluk, fiyatların piyasada adil bir şekilde oluşması, yoksullukla mücadele, gelir dağılımında adalet gibi iş ahlakının başlıca sorunları, bu üç sistemin dışında yeni ve farklı bir bakış açısıyla çözümlenecek konulardır. Bu sorunların çözümlenebilmesi için ahlak temelinde karşılıklı yardımlaşma, güven, çevreye duyarlılık gibi değerlerin güçlenmesine ihtiyaç vardır.

ÖRNEK OLAY

%56 kamu mülkiyeti ve %44 özel mülkiyetten oluşan bankacılık yasalarına tabi X bankada yılsonu yapılan inceleme sonrasında yolsuzluk skandalının bulunduğu saptanmıştır.

Soru: İktisadi liberalizm ve Marksist iktisat gibi iktisadi sistemlere göre bu skandal nereden kaynaklanmaktadır ve bu sorunun çözümü nasıl olmalıdır?

İslam İktisadı ve İş Ahlakı

20. yüzyılın ortalarında Pakistan'da İslam iktisadı olarak bilinen bir yazın ortaya çıkmıştır. Bu yazının amacı, Kur'an ve İslami geleneğe uygun bir iktisadi düzen sunmaktır. Söz konusu iktisadi düzeni savunanlara göre, İslam iktisadı, sosyalizm ve kapitalizm gibi iki iktisadi sistemin zaaflarından muaf olmakla birlikte bu iki sistemin güçlü yanlarını bünyesinde taşımaktadır. İslam iktisadının ayırt edici özellikleri ise faiz yasağına sahip olması, bir gelir dağılımı sistemi olarak zekâtı savunması ve iktisadi kararların İslami bir ahlaki süzgeçten geçirilme zorunluluğudur. Bu yönleri ile İslam iktisadı, 1970'li yıllardan sonra uygulamaya geçirilmiştir. Uygulama sonuçları İslami finans adında bir alanın oluşmasını sağlamıştır. İslami finans içerisinde geleneksel bankacılığa alternatif olarak faizsiz işlem yaptıkları ve dolayısıyla ahlaki açıdan görece üstün olduklarını iddia eden İslam bankaları bulunmaktadır (Kuran, 2002, s. 73-75).

İslam iktisadının söz konusu üç özelliği iş ahlakı için ciddi perspektifler ortaya koymaktadır. Faiz yasağı tefeciliği ve haksız kazancı önlerken; zekât gelir dağılımında adaleti oluşturmayı ve yoksulluğu azaltmayı hedeflemektedir. Özellikle iktisadi kararların İslam ahlak süzgecinden geçirilme zorunluluğu ise; "iyiliği emredip kötülüğü yasaklamakta", israftan, savurganlıktan ve gösterişten uzaklaşmayı emretmekte, cömertliği teşvik etmekte, bireyleri çalışmaya sevk etmekte, fiyatların adil oluşmasını sağlamakta ve başkalarının hakkını yememeyi öğütlemektedir. Bu yönleriyle İslam iktisadı perspektifiyle oluşan iş ahlakı, sadece Müslüman toplumlar için değil; aynı zamanda yeryüzünde yaşayan Müslüman veya Müslüman olmayan tüm insanlar için ideal bir çalışma ve toplum tasarımı sunmaktadır. İktisadi adaletin sağlanması, zenginliğin birkaç kişi elinde toplanmaması, haksız kazanç elde edilmemesi gibi ilkeler İslam iktisadının temel hedefleri olmakla birlikte iş ahlakına da önemli açılımlar getirmektedir. İslam iktisadının norm temelli söz konusu yaklaşımı iş ahlakı için sayısız imkânlar sunacaktır (Javanpour ve Norouzi, 2014). İslam iktisadının norm temelli iş ahlakı yaklaşımına ahilik kurumu örnek gösterilebilir. Ahilik kurumu yaklaşık bin yıldır Anadolu'daki Müslümanların sosyal, ekonomik, dinî,

ahlaki, kültürel ve politik hayatlarında önemli fonksiyonlarını yerine getirmiştir. Bu kurum iş yaşamının ahlaki ilkelere dayandırılması, böylece işletmelerin sorumsuz ve ahlak dışı uygulamalarından kaynaklanan sorunların önlenmesi bakımından önemlidir (Bektaş, 2015, s. 343). İslam iktisadının norm temelli bir iş ahlakı gerçekleştirebilmesi için İslam iktisadının İslami finanstan kurtularak tekrar ahlak temelli bir yaklaşıma kavuşması gerekmektedir.

Sonuç

İktisadi sistemlerin iş ahlakına yaklaşımı, söz konusu sistemlerin dünya görüşleri ve kapitalizm anlayışları ile ilgilidir. Modern kapitalizm olarak iktisadi liberalizm, iş ahlakına yaklaşımını kapitalist sistemi savunmak şeklinde ortaya koymaktadır. İş dünyasındaki sorunları, gereksiz devlet politikaları ve bireylerin ihmalkârlığında aramaktadır. Modern kapitalizme karşıt olan Marksist iktisat ise iş ahlakına da karşıtlık şeklinde konumlanıp ve iş ahlakını gereksiz bir çaba olarak görürken; iş dünyasındaki temel sorunların kapitalizmin doğasından kaynaklandığını iddia etmektedir. Kurumsal iktisat da bir karşı çıkış iktisadi olduğu için kapitalist sistemi mahkûm etmekte ve ortodoks iktisadın kurumları görmezden gelen yaklaşımını eleştirmektedir. Kurumsal iktisat, işletmeleri de birer kurum olarak değerlendirip organizasyon teorisi bağlamında iş ahlakına yaklaşmaktadır. Dolayısıyla kurumsal iktisada göre modern iktisatta kurumsal bir analiz yapılmadığı için işletme sorunları da layıkıyla ele alınmamaktadır.

Politik iktisat çerçevesinde bir iş ahlakı yaklaşımı önemlidir. Çünkü politik iktisadın güç analizi ve eleştirel okuması, iş ahlakı ile ilgili yazını geliştirecektir. İş ahlakı ve politik iktisat çalışmaları için tarih, güç ve eleştiri başlangıç noktalarıdır; fakat bunlar yeterli değildir. Tarihin, gücün ve eleştirinin analiz edilmesi araştırma sahasının genişlemesi demektir. Örneğin sosyal normların ahlaki bilinci etkilemesi ve iş kararlarının bunun sonucunda oluşması, bir tarih incelemesi gerektirmektedir. Bu durum, çok yönlü politik iktisadın iş ahlakı incelemesindeki önemini göstermektedir. İktisadi sistemler bağlamında yeni empirik ve teorik çalışmalara ihtiyaç vardır. Teorik çerçeve ve kavramlar olmadan yapılan çalışmalar kafa karışıklığına sebep olacaktır (Lie, 2016, s. 371-372). İktisadi sistemlerin anlaşılması, politik iktisat ve heterodoks iktisat okulların doğasının bilinmesi ve iş ahlakının hangi düşünsel zeminde geliştiğinin anlaşılması için önem arz etmektedir.

Marksist iktisat ve kurumsal iktisat, şu an için modern kapitalizm içerisinde uygulama imkânı bulamadıklarından dolayı birer eleştiri çerçevesi ve alternatif teoriler olarak kalmaktadırlar. Bundan ötürü iş ahlakı ile ilgili yaklaşımları, şimdilik uygulama şansı bulmamaktadır. Fakat mevcut sorunları göstermeleri

açısından yine de önem arz etmektedirler. İktisadi liberalizm ise modern kapitalizmin baskın düşüncesi olması nedeniyle iş ahlakı ile ilgili düşünceleri daha çok önem kazanmaktadır. Fakat iktisadi liberalizmde bir sistem analizi (kapitalizm analizi) ile konuya yaklaşmadığı için tekil olaylar üzerinden iş ahlakını ele almakta ve sorunun özüne dokunmamaktadır. İş dünyasındaki sorunlar sadece yanlış hükümet politikalarına dayandırılmayacak kadar büyüktür. Muhakkak ki yanlış hükümet politikaları iş dünyasındaki sorunları arttırmaktadır, ama iş dünyasındaki tek sorun bu değildir. Kâra odaklı bir iş tanımı ve insan tiplemesi de bu sorunları oldukça karmaşıktır. Kapitalist sistemden kaynaklanan sorunları görmezden gelerek iş dünyasının daha adil ve ahlaklı olmasını beklemek, büyük oranda, sorunların üzerini örtmek anlamına gelmektedir. Piyasa şartlarının ve rekabet kurallarının belirlenmesi ile iş ahlakı sorunları çözülememiştir. Kısacası kapitalizm sonsuza kadar devam edecek mutlak bir sistem değildir. Bundan ötürü, şayet bu sistem daha insani bir şekilde ilerlemek istiyorsa, iş ahlakına ve iş ahlakının türediği normatif etik teorilere (yani sosyal normlara) sırtını dönmemelidir.

İktisadi sistemlerin Batı düşüncesi içerisinde geliştiği göz önüne alındığında Batı düşüncesinin dışında farklı coğrafyalarda yaşayan ve kendine has alternatif iktisadi sistemler oluşturmaya çalışan toplumlarda iş dünyasına yeni bir bakış açısının gerekliliği görülmektedir. Bu bakış açısının söz konusu toplumların tarihi ve kültürel birikimini ıskalamaması önem arz etmektedir. Çünkü sadece Batı düşüncesine yaslanarak oluşturulan yaklaşımların ilgili toplumun sorunlarına çözüm olamayacağı açıktır. Bu nedenle yeni ve daha gerçekçi bir iş ahlakı için mevcut iş ahlakı yaklaşımlarının mevcut iktisadi sistemlerle birlikte yeniden ve yeni bir bakış açısıyla ele alınmaya ihtiyacı vardır. Bu bağlamda İslam iktisadının yerinde bir alternatif olduğu görülmektedir. Çünkü Müslüman toplumların dini yaşamları iktisadi ve ticari ilişkilerine yansımaktadır. İktisadi ve ticari ilişkilerin İslam iktisadı tarafından şekillenmesi, Müslüman toplumların yaşadığı birçok iş ahlakı sorununun çözümüne yardımcı olacaktır. İslam iktisadının iyiliği emretmek, haksız kazancın oluşmasına engel olmak, fiyatların adil oluşmasını sağlamak ve çalışmayı sevk etmek türündeki ahlaki ilkeleri iş ahlakının aradığı temel ideallerdir. Böylece iş yaşamında bulunan insanlar, dinî referanslarıyla çelişmeden hem kazanç elde etmiş olacaklar hem de iş ilişkileri dinî kaidelere göre biçimlenecektir. İslam iktisadının genel hatları ile benimsenmesi iş ahlakının temel uğraş alanları olarak kabul ettiği iş ilişkilerine, sosyal sorumluluğa, sosyal güvene, mesleki dayanışmaya, tüketici haklarına ve çevresel duyarlılığa Müslüman toplumlarda daha gerçekçi çözümler getirmektedir.

Kaynakça

- Aktan, C.C. ve Börü, D. (2007). Kurumsal sosyal sorumluluk. C.C. Aktan (Ed.) *Kurumsal Sosyal Sorumluluk-İşletmeler ve Sosyal Sorumluluk* içinde (s. 11-36). İstanbul: İGİAD Yayınları.
- Arrighi, G., Hopkins, T. K. ve Wallerstein, I. (2004). *Sistem karşıtı hareketler* (çev. C. Kanat, B. Somay ve S. Sökmen). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Balibar, E. (2010). *Marx'ın felsefesi* (çev. Ö. Laçiner). İstanbul: Birikim Yayınları.
- Bektaş, Ç. (2015). İşletmelerde iş ahlakı, *Business & Management Studies: An International Journal*, 3(3), 327-363.
- Bentham, J. (2011). *Yasamanın ilkeleri* (çev. B. Asal). İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Blaug, M. (1972). Was there a marginal revolution?. *History of Political Economy*, 4, 269-280.
- Blaug, M. (1999). *Economic theory in retrospect*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brunkhorst, H. (2008). Sistem teorisi. W. Outhwaite (Ed.), *Modern Toplumsal Düşünce Sözlüğü* içinde (s. 665-668). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bulut, E. (2011). *İş ahlakı ve neoliberal dönüşüm*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Çaha, Ö. (2001). *Dört akım dört siyaset*. İstanbul: Zaman kitap.
- Çetin, T. (2012). Yeni kurumsal iktisat. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları*, 45(1), 43-73.
- Demir, Ö. (1996). *Kurumcu iktisat*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Doucouliağos, C. (1994). A note on the evolution of homo economicus. *Journal of Economic Issues*, 28(3), 877-883.
- Dunfee, T. W. ve Donaldson, T. (1995). Contractarian business ethics: current status and next steps. *Business Ethics Quarterly*, 5(2), 173-186.
- Eagleton, T. (2011). *İdeoloji* (çev. M. Özcan). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Ekelund, R.B., & Hebert, R.F. (1975). *A history of economic theory and method*. New York: McGraw-Hill Book Company.
- Friedman, M. (2008). *Kapitalizm ve özgürlük* (çev. D. Erberk ve N. Himmetoğlu). İstanbul: Plato Yayınları.
- Galbraith, J. K. (1970). *The affluent society*. Middlesex, WA: Penguin Books.
- Gottlieb, M. (1953). The theory of an economic system. *The American Economic Review*, 43(2), 350-363.
- Gorz, A. (1986). *Elveda proletarya* (çev. H. Tufan). İstanbul: Afa Yayınları.
- Gorz, A. (2007). *İktisadi aklın eleştirisi-çalışmanın dönüşümleri/anlam arayışları* (çev. I. Ergüden). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Hanson, P. (1971). East-west comparisons and comparative economic systems. *Soviet Studies*, 22(3), 327-343.
- Hardt, M. ve Negri, A. (2007). *Dionysos'un emeği-devlet biçiminin bir eleştirisi* (çev. E. Başer). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Hasnas, J. (1998). The normative theories of business ethics: a guide for the perplexed. *Business Ethics Quarterly*, 8(1), 19-42.

- Hayek, F. V. (1994). *Kanun, yasama faaliyeti ve özgürlük (kurallar ve düzen) I* (çev. A. Yayla). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Hayek, F. V. (2004). *Kölelik yolu* (çev. T. Feyzioğlu ve Y.Aslan). Ankara: Liberte Yayınları.
- Hayek, F. V. (2013). *Özgürlüğün anayasası* (çev. Y. S. Çelikkaya). Ankara: Bigbang Yayınları.
- Hodgson, G. M. (2001). From Veblen to Galbraith, what is the essence of institutional economics? In M. Keane (Ed.), *Economist with a Public Purpose: Essay in Honour of John Kenneth Galbraith* (s. 95-114). London: Routledge.
- Hodgson, G. M. (2004). *The evolution of institutional economics*. London: Routledge.
- İşler, O. ve Yılmaz, F. (2011). Giriş. O. İşler ve F. Yılmaz (Ed.), *İktisadî Felsefeye Düşünmek* içinde (s. 7-17). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Javanpour, A. ve Norouzi, D. (2014). Business ethics from the perspective of Islamic economics. *Marketing and Branding Research*, 1, 4-13.
- Kline, W. (2006). Business ethics from the internal point of view. *Journal of Business Ethics*, 64, 57-67.
- Kuran, T. (2002). *İslam'ın ekonomik yüzleri* (çev. Y. Tezgiden). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Levent, A. (2016). *Kapitalizm ve kurumlar - J. K. Galbraith'de tekno-strüktür analizi*. İstanbul: Matbu Yayınları.
- Lie, J. (2016). Political economy and business ethics. *Asia Pacific Business Review*, 22(3), 366-373.
- Lukes, S. (1998). *Marksizm ve ahlak* (Çev. O. Akinhay). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Massey, S. J. (1982). Marxism and business ethics. *Journal of Business Ethics*, 1(4), 301-312.
- Marx, K. (2000). *1844 el yazmaları* (çev. M. Belge). İstanbul: Birikim Yayınları.
- Marx, K., & Engels, F. (2008). *The communist manifesto*. London: Pluto Press.
- Marx, K., & Engels, F. (2010). *Alman ideolojisi (Feuerbach)* (çev. S. Belli). Ankara: Sol Yayınları.
- Mill, J. S. (1965). *Faydacılık* (çev. Ş. N. Coşkunlar). İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Mises, L.V. (2008). *İnsan eylemi* (çev. İ. Aktar). Ankara: Liberte Yayınları.
- Moriarty, J. (2005). On the relevance of political philosophy to business ethics. *Business Ethics Quarterly*, 15(3), 455-473.
- North, C. D. (2002). *Kurumlar, kurumsal değişim ve ekonomik performans* (çev. G. Ç. Güven). İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları.
- Özveren, E. (2007). Kurumsal iktisat: aralanan karakteri. E. Özveren (Ed.), *Kurumsal İktisat* içinde (s. 15-45). Ankara: İmge Kitabevi.
- Painter-Morland, M., & Bos, R. T. (2011). *Business Ethics and Continental Philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rutherford, M. (2000). Institutionalism between the wars. *Journal of Economic Issues*, 34(2), 291-303.
- Samuels, W. J. (1995). The making of a relativist and social constructivist. *Journal of Economic Issues*, 29(2), 343-358.
- Savaş, V. (2000). *İktisatın tarihi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.

- Scott, K. E. (1984). Corporate governance and the new institutional economics. *Journal of Institutional and Theoretical Economics*, 140, 136-152.
- Sen, A. (1990). *On ethics and economics*. Cambridge: Basic Blackwell.
- Shaw, W. H. (2009). Marxism, business ethics, and corporate social responsibility. *Journal of Business Ethics*, 84(4), 565-576.
- Shleifer, A. ve Vishny, R. W. (1997). A survey of corporate governance. *The Journal of Finance*, 52(2), 737-783.
- Skousen, M. (2003). *Modern iktisadın inşası* (çev. M. Acar, E. Erdem ve M. Toprak). Ankara: Liberte Yayınları.
- Torlak, Ö. (2013). İş ahlakı ve kapsamı. N. Tokgöz (Ed.), *İş Etiği* içinde (s. 52-68). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları.
- Wallerstein, I. (2002). *Tarihsel kapitalizm* (çev. N. Alpay). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Wieland, J. (2000). An institutional approach to business ethics. In P. Koslowski (Ed.), *Contemporary Economic Ethics and Business Ethics* (s. 245-255). New York: Springer.
- Yayla, A. (2003). *Liberalizm*. İstanbul: Plato Yayınları.
- Yılmaz, F. (2012). İktisat, kurumsal iktisat ve iktisat sosyolojisi. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları*, 45(1), 1-17.

İLERİ OKUMA ÖNERİLERİ

- Frederick, R. E. (2002) *A companion to business ethics*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Friedman, M. (2008). *Kapitalizm ve özgürlük* (çev. D. Erberk ve N. Himmetoğlu). İstanbul: Plato Yayınları.
- Gorz, A. (2007). *İktisadi aklın eleştirisi-çalışmanın dönüşümleri/anlam arayışları* (çev. I. Ergüden). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Harrison, M. R. (2005). *An introduction to business and management ethics*. New York: Palgrave Macmillan.
- Massey, S.J. (1982). Marxism and business ethics. *Journal of Business Ethics*, 1(4), 301-312.
- Sen, A. (1990). *On ethics and economics*. Cambridge: Basic Blackwell.